

УДК 314.156.(477)

doi:10.15421/171628

Когнітивність в аспекті самопізнання і пізнання інших: інтуїція, прозорливість як прояв розуму і якостей лідера. Поява філософії як результат і культурний конструкт-чинник розвитку мозку людини в еволюційному ланцюгу розвитку мозку людини

О.В. ЧУЙКОВА

Одеський національний медичний університет, м.Одеса, Україна

Авторське резюме

Предметно-специфічні «інтелекти» більш-менш відповідають когнітивним змінним, що систематично вивчаються фахівцями з когнітивної нейронауки. Культурні і освітні чинники поза сумнівом грають роль в оцінці «розуму», але існують фундаментальні культурні інваріанти «розуму», які сприймаються схожим чином в кожному суспільстві, так само як такі інваріанти існують для фізичної краси. Що є мозковими структурами, індивідуальні варіації яких визначають ці глобальні риси? Рейтинги «розуму» краще всього корелюватимуть з функціями, що управляють лобовими долями. У схемі «множинного інтелекту» інтелект, що саме управляє, є тим, що ми інтуїтивно розпізнаємо як «володіння розумом». Здатність сформулювати внутрішнє уявлення про душу іншої особи пов'язана з іншою фундаментальною когнітивною здатністю: поняттям самосвідомості і диференціацією Я-не-Я. Самосвідомість фундаментальна для нашого психічного життя і, ймовірно, без нього не існує складної когнітивної діяльності. Проте наукові дані свідчать, що самосвідомість з'являється в ході еволюції пізно і пов'язана з розвитком лобових долей. Отже, самосвідомість з'являється як когнітивна здатність і практика, які пов'язані з еволюційним ступенем розвитку людини.

Ключові слова: когнітивність; свідомість; філософія; неокортекс; трансдисциплінарний метод

Cognition in the aspect of self-knowledge and cognition other: intuition, penetrating as display of mind and internalss of leader. Appearance of philosophy as a result and cultural konstrukt- reason of development of brain of man in the evolutionary chain of development of brain of man

O.V. CHUIKOVA

Odessa national medical university, Odessa, Ukraine

Abstract

People are inclined to determine other people on their talents and defects. But when we name someone «clever» or «penetrating», and someone «foolish» or «near», we already do not talk about the narrow special lines. We go far nearer near determination of essence of personality, to determination of personality, but not her properties. To be «clever» (or «foolish») is not your property, it is you. Curiously, that is present certain degree of independence between this global measuring of human mind and more narrow special lines. But what do we imply under terms «penetrating» and «near»? And that are cerebral structures individual variations of that determine these global lines? In the last two decades a transition happened in behalf on the «plural aspects of intellect». In-specific «intellects» more or less correspond to the cognition variables systematic studied by specialists on cognition neuroscience. Thus, it is possible to make gradation of mind: general mind, genius, specific intellects.

Largely a line speech goes about that behaves to our ability to understand other people and foresee their behavior, reasons and intentions. Taking into account public character of our life, this ability has a major value for our success with the widest sense. In description of substantial managing functions, the aspects of sequence, planning, temporal arrangement are important. We will model a situation, that you must plan and consistently organize your actions in co-ordination with the group of other individuals and establishments, engaged in planning and successive organization of their actions. To succeed in this co-operation, you must not only be able to work out a plan your own actions, but you also must manage to get to nature of plans of other participants. Each, who possesses ability of penetration in the soul of other people, intuitively perceived as «clever» or «penetrating», and each, whoever possesses this ability, perceived as «foolish» or «near». Using these descriptions, it is possible to catch cognition essence of individual, unlike his narrow cognition lines. Ability to form an internal form about the soul of other personality it is related to other fundamental cognition ability: by the concept of consciousness and differentiation of I-not-I. Consciousness is fundamental for our psychical life and, probably, without him there is not difficult cognition activity. However scientific data testify that consciousness appears during an evolution late and it is related to development of frontal stakes.

Keywords: cognition; consciousness; neopallium; transdisciplinary method; philosophy

Когнитивність в аспекте самопознання і познання других: інтуїція, проникателність як проявлення ума і якостей лідера. Появлення філософії як результат і культурний конструкт-причина розвитку мозку людини в еволюційній ланці розвитку мозку людини

Е.В. ЧУЙКОВА

Одеський національний медичний університет, г. Одеса, Україна

Авторське резюме

Предметно-специфічні «інтелекти» більш або менш відповідають когнитивним змінним, систематично вивчаються спеціалістами по когнитивній нейронауці. Культурні і освітні фактори несомнено грають роль в оцінці «ума», але існують фундаментальні культурні інваріанти «ума», які сприймаються схожим чином в кожному суспільстві, так же як такі інваріанти існують для фізичної краси. Що представляють собою мозгові структури, індивідуальні варіації яких визначають ці глобальні риси? Рейтинги «ума» будуть краще всього корелювати з управляючими функціями — лобними долями. В схемі «множинного інтелекту» саме управляючий інтелект є тим, що ми інтуїтивно розпізнаємо як «володіння умом».

Способність сформувати внутрішнє представлення о душі другої людини пов'язано з другою фундаментальною когнитивною здатністю: поняттям самосвідомості і диференціацією Я-не-Я. Самосвідомість фундаментально для нашої психічної життя і, ймовірно, без неї не існує складної когнитивної діяльності. Однак наукові дані свідчать, що самосвідомість з'являється в ході еволюції пізно і пов'язано з розвитком лобних долей. Ітак, самосвідомість є результатом когнитивної здатності і практика, які пов'язані з еволюційною ступенем розвитку людини.

Ключові слова: когнитивність; свідомість; трансдисциплінарний метод; філософія; неокортекс

Постановка проблеми. Розуміння інших — це герменевтичне прочитання проблеми, а пізнання інших — це когнитивне прочитання, яке поєднує обидві філософські стратегії прочитання на рівні нейробіології, що вказує на функціонування певних частин мозку в певних ситуаціях, які сформувалися в процесі еволюції. Хоча когнитивна нейронаука індивідуальних відмінностей ще не сформувалася, має інтуїтивний сенс припущення, що індивідуальні когнитивні риси і таланти мають якусь відношення до індивідуальних варіацій у мозковій організації. Індивідуальна варіативна морфологія людського мозку особливо виражена в лобових долях.

Аналіз досліджень і публікацій. Теорії співвідношення розвитку мозку людини та філософського знання, генезису філософії, культури існують давно у гуманітарних науках — наприклад, К. Ясперс, Ж. Лакан, Б. Кассен, К.-Г. Юнг, Г. Когут, але останнім часом нейробіологи після багатьох експериментів підтвердили ці гуманітарні теорії — це Е. Голдберг, Н. Дойдж, Д. Джейнс. Завдяки трансдисциплінарній методиці досліджень ми звертаємося до когнитивного контексту еволюції людського мозку та філософії.

Виклад основного матеріалу. Люди схильні визначати інших людей по їх талантах і недоліках. Такі описи охоплюють специфічні риси особи, але не її суть. Але коли ми називаємо когось «розумним» або «проникливим», а когось «безглуздом» або «недалеким», ми вже не говоримо про вузькі спеціальні риси. Ми підходимо набагато ближче до визначення суті особи, до визначення самої особи, а не її властивостей. Але що ми маємо на увазі під термінами «проникливий» і «недалекий»? І що є мозковими

структурами, індивідуальні варіації яких визначають ці глобальні риси? В останні два десятиліття стався перехід від поняття загального чинника розуму на користь «множинних аспектів інтелекту». Предметно-специфічні «інтелекти» більш-менш відповідають когнитивним змінним, що систематично вивчаються фахівцями з когнитивної нейронауки, можна розкласти на складові як при неврологічному здоров'ї, так і при неврологічній хворобі. Багато форм «генія» відбивають локальні властивості психіки (і отже, - мозку) і можуть мати мало відношення до нашого інтуїтивного відчуття того, що означає «бути розумним», як глобальної, центральної, визначальної особової властивості. Локальна природа генія підкреслюється біографічними даними. Таким чином, геніальність не означає наявність розуму, ця лише локальна властивість психіки, що не означає характеристику цілісності особи, суті особи. Таким чином, можна скласти градацію розуму: загальний розум, геніальність, специфічні інтелекти.

Питання чи рейтинги розуму будуть культурно-залежними або культурно-інваріантними залишається невизначеним? Хоча культурні і освітні чинники поза сумнівом грають роль в оцінці «розуму», але існують більш фундаментальні культурні інваріанти «розуму», які сприймаються схожим чином у кожному суспільстві, так само як такі інваріанти існують для фізичної краси. Отже, рейтинги «розуму» краще всього корелюватимуть з функціями, що управляють, - лобових долей. У схемі «множинного інтелекту» інтелект, що саме управляє, є тим, що ми інтуїтивно розпізнаємо як «володіння розумом». І з усіх аспектів інтелекту, володіння умом — «талант управління» - формує

наше сприйняття людини як осіб, а не як носія деякої когнітивної риси.

Непрофесіонали, необтяжені якими-небудь вузькими психологічними упередженнями, вражаючи упевнено і успішно визначають, хто розумний, а хто ні. На що вони реагують в інших людях? Що лежить в основі їх інтуїції? Підоснова життєвої оцінки інтелекту - захоплююча тема, що лежить на стику нейропсихології і соціальної психології. Значною мірою когнітивний конструкт відноситься до нашої здатності розуміти інших людей і передбачати їх поведінку, мотиви і наміри. Враховуючи громадський характер життя людства, ця здатність має найважливіше значення для нашого успіху в найширшому сенсі. Для того, щоб кооперуватися з чиймись планами або саботувати їх, спочатку потрібно зрозуміти і передбачати наміри іншої людини. В описі істотних функцій, що управляють, важливі аспекти послідовності, планування, тимчасового впорядкування. Змоделюємо ситуацію, що потрібно спланувати і послідовно організувати дії в координації з групою інших індивідів і установ, залучених у планування і послідовну організацію їхніх дій. Стосунки з цими індивідами і установами можуть бути кооперативними, ворожими, або тими і іншими одночасно. Більше того, природа цих стосунків може мінятися з часом. Щоб досягти успіху в цій взаємодії, треба не лише бути здатним скласти план ваших власних дій, але зуміти проникнути в природу планів інших учасників. Треба бути здатними передбачати наслідки ваших власних дій, але також передбачати наслідки дій інших учасників.

Для цього треба мати вміння формувати внутрішнє уявлення про душевне життя іншої особи, тобто, говорячи мовою когнітивної нейропсихології, - сформувати «теорію душі» іншої особи. Тоді власні дії відбуватимуться під впливом нашої теорії душі іншої людини, сформульованої у нашій власній душі. А інша людина, ймовірно, матиме теорію вашої душі, сформульовану в її голові. Відносний успіх кожного значною мірою залежатиме від порівняльної точності і міри тонкості здібностей до формування внутрішнього уявлення про інших. Це робить процеси, що управляють, потрібними для успіху в інтерактивному соціальному оточенні, набагато складнішими, ніж процеси, що управляють, вимагаються в ситуації самотності, такий як рішення загадки. Це вірно для кооперативних або змішаних інтерактивних ситуацій змагань. Таким чином, здатність проникнення в душевний стані інших людей є основою соціальної взаємодії. Вона знаходить дуже мало прототипів у тваринному світі, якщо взагалі знаходить. Однією з найбільш рафінованих форм, яку може прийняти ця здатність, є обман, бо обман вимагає маніпулювання супротивником для виникнення у нього деяких психічних станів, які той, що, обманює може потім використати. Це специфічно людська властивість.

Але точно так, як і розвинені соціальні взаємодії є специфічно людськими, таким саме є і соціопатія.

Кожен, хто має здатність проникнення в душу інших людей, інтуїтивно сприймається як «розумний» або «проникливий», а кожен, хто не має цієї здатності, сприймається як «безглуздий» або «недалекий». Використовуючи ці описи, можна схопити когнітивну суть індивіда, на відміну від його вузьких когнітивних рис. Ця важкоковлова, але фундаментальна здатність проникати в іншу душу як когнітивна риса спирається на лобові долі. Незмінно виявлялася особлива активація в медіальному і латеральному відділах нижньої префронтальної кори.

Діяльність ділових, політичних або військових лідерів також за своєю суттю ґрунтована на їх здібностях сформувати «теорію душі» супротивного їм гравця, або, дуже часто, супротивних їм гравців. В усіх такого роду ситуаціях істотними питаннями є: «Що він робитиме далі?» і «Що я повинен робити, якщо він зробить це?» В успішних корпоративних, політичних і військових лідерів ми знаходимо підвищену здатність проникнення у внутрішній світ інших людей. Але так же часто або навіть частіше ми стикаємося з послабленням цієї здатності. Погана здатність до формування «теорії душі» може бути вираженням нормальної варіабельної функції лобових долей без неодмінного висновку про явну їх патологію. Це індивідуальні відмінності у функції лобових долей в повсякденному житті.

Здатність сформувати внутрішнє уявлення про душу іншої особи пов'язано з іншою фундаментальною когнітивною здатністю: поняттям самосвідомості і диференціацією Я-не-Я. Самосвідомість фундаментальна для нашого психічного життя і, ймовірно, без нього не існує складної когнітивної діяльності. Проте наукові дані свідчать, що самосвідомість з'являється в ході еволюції пізно і пов'язано з розвитком лобових долей. Отже, самосвідомість з'являється як когнітивна здатність і практика, які пов'язані з еволюційним ступенем розвитку людини.

Теорія «стадії дзеркала» Ж. Лакана як початкової стадії соусвідомлення свого Я у соціальному аспекті актуальна для генези філософії, соціології, нейробіології. Тільки людиноподібні і, в меншій мірі, інші мавпи відносяться до свого зображення в дзеркалі як до себе. Вивчення людей, що страждають аутизмом, показало, що мозок працює саме так. Аутизм пов'язаний з труднощами в розумінні невербальних соціальних сигналів інших людей і одночасно зі зниженою рефлексією: такі діти починають пізніше впізнавати себе в дзеркалі і, як правило, зберігають менше автобіографічних спогадів. Одні і ті ж ділянки мозку (сфери префронтальної кори) демонструють знижену активність і при виконанні завдань такого роду, і при спробі зрозуміти чийсь дії. Виходить, один і

той же мозковий механізм лежить в основі того й іншого. Антоніо Дамасіо знайшов підтвердження цим дослідженням: соціальні емоції (захоплення, співчуття та ін.) зазвичай активують середньозадню кору, яка теж відіграє важливу роль у побудові образу самого себе. Виходить, самосвідомість говорить не стільки про мене, скільки про тих, хто навколо мене, і про те, як ми відносимося один до одного. Антоніо Дамасіо називає це «соціальним «я». І якщо основна функція самосвідомості полягає у вибудовуванні стосунків з іншими, то, отже, природа «я» повинна залежати від соціального середовища, в якому «я» формується.

Із цих скромних еволюційних задатків у нас, людей, сформувався складний розроблений психічний механізм для представлення наших внутрішніх станів. І знову в цьому бере участь префронтальна кора. Коли випробовуваних просять зосередитися на їх власних психічних станах, на відміну від зовнішньої реальності, включається медіальна префронтальна кора. Як внутрішнє уявлення власних психічних станів, так і внутрішні уявлення психічних станів інших - і те, і інше ґрунтується на лобових долях. І таким чином складні, координовані нейронні обчислення інтегрують і сплітають один з одним психічні уявлення про Я і про «інших». Таким чином, префронтальна кора ближча, ніж будь-яка інша частина мозку, до нейронного субстрату соціальної особи. Не дивно, що здатність диференціації Я-не-Я повинна залежати від лобових долей. Префронтальна кора є єдиною частиною мозку і, звичайно, неокортексу, де інформація про внутрішнє оточення організму конвергує з інформацією про зовнішній світ. Префронтальна кора - єдина частина мозку з нейронною інфраструктурою, здатною інтегрувати ці два джерела даних.

Але наскільки вона до цього здатна? В якому ступені виникнення цієї здатності йшло паралельно розвитку лобових долей? Наскільки тісний розвиток цієї когнітивної здатності йде за появою її передбачуваного нейронного субстрату? Чи являється розвиток диференціації Я-не-Я виключно функцією появи лобових долей в ході еволюції або ж воно також вимагало появи певних концептуальних структур, поступово кристалізованих у культурі? Приведена нейробіологічна теорія підкріплює давно написані концепції цілої низки філософів та психоаналітиків, які намагалися увійти в коло тем філософії. Генеза філософії відбувалась поступово від героїчного епосу до сучасних когнітивних парадигм філософії. Зміна жанру епічного оповідання з його зачарованістю героїзмом і укоріненістю в просторі історії на суб'єкт-об'єктну пізнавальну парадигму, в якій людина стане мірою усіх речей, по суті є зміною життєвої і філософської стратегії.

К.Г. Юнг звертається до епічного героїчного епосу в контексті своєї концепції архетипів в динамічному аспекті розвитку самості, а та-

кож у рамках процесу індивідуації та ініціації як дорослішання психіки: «...героїчний міф є першою стадією видозміни психіки. Я припустив, що воно має чотириступінчастий цикл, в ході якого його намагається досягти відносної самостійності від первинного стану цілісності... Але героїчний міф не дає гарантій того, що цей вихід на волю станеться, а тільки показує, які умови потрібні, щоб звільнення відбулося, оскільки без цього його не зможе усвідомити себе» [6, с. 127-128].

Крім того, К.Г. Юнг звертається до архаїчних практик ініціації і процесів індивідуації, щоб показати способи активації самості і підкреслити важливість інтеграції свідомості людини. Г. Когут поняттю самості надає лікувальний сенс, що лежить на поверхні свідомості, ідентичності, який спрямовано на адаптацію індивіда до соціуму, на соціальну інтеграцію самості і людини в цілому. У контексті дослідження нейрогенезису і генезису філософії ми звертаємося до робіт ще одного психоаналітика - Жака Лакана. Зокрема, для нас важлива робота «Стадія дзеркала» про початок усвідомлення себе завдяки відображенню в дзеркалі, що відбувається в житті будь-якої людини. М. Хоркхаймер і Т. Адорно в роботі «Діалектика Просвітництва» бачать самість в образі Одисея, одночасно надаючи йому статус буржуазного суб'єкта. Мандрі Одисея, в ході якого він поперемінно набуває і відмовляється від нових ідентичностей, статусів, імен, піддаються різним випробуванням, є процесом викристалізації самості.

У роботі «Ефект софістики» Барбара Кассен досліджує «Одісею» в іншому філософському контексті і акцентує увагу на зародженні нової наукової методології, яка означає зміну світогляду в загальнолюдському масштабі. По суті, це дослідження генезису філософії, який пов'язаний з переходом людини від архаїчної форми свідомості до сучаснішої, до раціональної. Одисей є прообразом, по-перше, динамічного суб'єкта і суб'єкт-об'єктної методології, що формується; по-друге, сучаснішої суб'єктивності, яка відрізняється від суб'єкта тим, що включає конотацію чуттєвості. Пропонуючи своє трактування, Б. Кассен не ігнорує і коментує інші інтерпретації «Одісеї»: «В контексті мотиву повернення вона може бути і вже була прочитана як поема про пошук самоідентифікації, і з цієї точки зору епізод з Сиренами представляється вирішальним. Інший приклад - ...гегельянсько-марксистська... інтерпретація М. Хоркхаймера і Т. Адорно. Їх тлумачення перетворює Одисея на прототип «буржуазного індивідуума»... Його пригода символізує всі небезпечні спокуси, які намагаються збити Я з його логічної траєкторії» [3, с. 26].

Таким чином, самість також виконує медіативну функцію перекладу інтуїтивного знання в інформацію, яка призначена для реалізації в соціальному житті. Викристалізація самості

означає деміфологізацію, відмову від зв'язку з природою, зародження раціонального суб'єкта, який мислить, рахує гроші, формулює концепти, створює новий соціально-політичний життєвий устрій, — демократичний. Перипетії архаїчного героя по суті є образною ілюстрацією ініціативно-еволюційного стану психіки в процесі викристалізації своєї самості, до відповідального усвідомлення своєї суб'єктивності. В процесі мандрів-еволюції психіки відбувається відсікання архаїчних реліктів для формування неприродної, культурнішої і цивілізованішої психіки - свого роду ініціація для формування самості, а потім формування суб'єктивності сучасного буржуа, вільного від традицій, міфів, застарілої системи жертвопринесень. Проте це тип героя з подвійним модусом конструювання, в якому божественна/природна і людська складові рівноцінні, якому необхідно пройти ряд трансформуючих випробувань для виявлення своєї самості, який використовує людські стратегії виживання, а головне — може служити

ідеальною моделлю для демонстрування динамічного стану свідомості в архаїчну епоху.

Висновки. Нездатність відрізнити Я від не-Я не обмежувалася доісторичним часом. Вона була присутньою і в ранній історії, у людини, яку ми вважаємо нейробіологічно «сучасною». Отже, біологічна еволюція лобових доль сама по собі недостатня для завершення когнітивної диференціації Я- не-Я і що був потрібний деякий додатковий, кумулятивний культурний ефект, як вважає Джейнс, Ясперс, Хоркхаймер з Адорно, інші.

Таким чином, створення міфів про інших без здатності зрозуміти іншу людину або небажання помічати яка суть людини, або відсутність самокритичності є спотворене уявлення про своє Я, тобто швидше інстинктивне, тварина по суті, ніж людське існування, і воля, інстинкт до влади є проблемою когнітивного розвитку, який порівняний з галюцинаторним досвідом древніх людей, також здатних створювати міфи і довгі роки жити із цими міфами.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Голдберг Э. Управляющий мозг: лобные доли, лидерство и цивилизация [Текст] / Элхонон Голдберг. – М.: Смысл, 2003. – 335 с.
2. Дойдж Н. Пластичность мозга: Потрясающие факты о том, как мысли способны менять структуру и функции нашего мозга. / Норман Дойдж. – М.: Эксмо, 2011. – 544 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://loveread.ws/read_book.php?id=44682@p=1
3. Кассен Б. Эффект софистики [Текст] / Барбара Кассен – М., СПб: «Университетская книга», «Культурная инициатива», 2000 – 240 с.
4. Кассирер Э. Философия символических форм [Текст] / Эрнст Кассирер – М.: Праксис, 1998. – 372 с.
5. Хоркхаймер М., Адорно Т. Диалектика просвещения. Философские фрагменты [Текст] / Макс Хоркхаймер, Теодор Адорно – М., СПб: «Медиум», «Ювента», 1997.
6. Юнг К.Г. Человек и его символы [Текст] / Карл-Густав Юнг – М.: «Серебряные нити», 1997. – 378 с.
7. Ясперс К. Смысл и назначение истории [Текст] / Карл Ясперс – М.: Политиздат, 1991. – 527 с.

Стаття надійшла до редакції 14.06.2016

REFERENCES:

1. Goldberg E., 2003. Upravlyayushij mozg: Lobnie doli, liderstvo i civilizatiya [Managing brain: the Frontal stakes, leadership and civilization]. Moscow, 335 (in Russian).
2. Doidge N., 2011. Plasticnost' mozga: Potryasaushie facti o tom, kak misli sposobni menyat' strukturu i funkcii nashego mozga [Plasticity of brain : the Staggering facts about that, how ideas are able to change a structure and functions of нашего brain]. Moscow, 544. / http://loveread.ws/read_book.php?id=44682@p=1 (in Russian).
3. Kassen B., 2000. Effekt sofistiki [Effect of sophistry]. Moscow, St. Petersburg, 240. (in Russian).
4. Kassirer E., 1998. Filosofija sim Kassenvoliceskih form [Philosophy of symbolic forms]. Moscow, St. Petersburg, 372. (in Russian).
5. Horkhajmer M., Adorno T., 1997. Dialektika prosvesheniya. Filosofskie fragmenti [Dialectics of inlightening. Philosophical fragments]. Moscow, St. Petersburg, (in Russian).
6. Jung K.G., 1997. Chelovek i ego simvoli [Man and his symbols]. Moscow, 378. (in Russian).
7. Jaspers K., 1991. Smisl i naznachenije istorii [Sense and setting of history]. Moscow, 527. (in Russian).

*Чуйкова Олена Володимирівна – кандидат філософських наук, доцент
Одеський національний медичний університет
Адреса: 65000, м.Одеса, Валиховський провулок, 2*

*Chuiikova Olena V. – PhD in philosophy, associate professor
Odessa national medical university
Address: 2, Valihovskyy Lane, Odessa, 65000, Ukraine
E-mail: mallena07@inbox.ru*

*Чуйкова Елена Владимировна – кандидат философских наук, доцент
Одесский национальный медицинский университет
Адрес: 65000, г. Одесса, Валиховский переулок, 2*